

**RUS SHARQSHUNOSLARI VA ETNOGRAFLARI
ASARLARIDA OʻRTA OSIYO XONLIKLARINING IJTIMOIIY-
MADANIY HAYOTI: MANBASHUNOSLIK TAHLILI (XIX ASR
OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA)**

Navoiy innovatsiyalar universiteti,
tarix yoʻnalishi I bosqich magistranti

Fayzullayev Oybek

Annotatsiya. Tezisda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida rus sharqshunoslari va etnograflari tomonidan Oʻrta Osiyo xonliklarining ijtimoiy-madaniy hayoti haqida toʻplangan manbalar tahlil qilinadi. Ushbu davr olimlari tomonidan yozilgan asarlar, ekspeditsiya kundaliklari, etnografik kuzatuvlar va vizual materiallar xonliklar aholisi, ularning turmush tarzi, urf-odatlar, diniy-madaniy institutlari, hunarmandchilik anʼanalari va ijtimoiy qatlamlar tizimi haqidagi ilmiy qarashlarni shakllantirishda alohida oʻrin tutgan. Tezisda rus sharqshunoslik maktabining yondashuvlari, ularning ilmiy merosining manbashunoslik ahamiyati, materiallarning xolislik darajasi va hozirgi tarixshunoslikdagi oʻrni koʻrsatib beriladi.

Kalit soʻzlar: Rus sharqshunosligi, etnografiya, Oʻrta Osiyo xonliklari, ijtimoiy-madaniy hayot, folklor, turmush tarzi.

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tarkibida shakllangan sharqshunoslik maktabi Oʻrta Osiyo xonliklarining ijtimoiy-madaniy hayotini oʻrganishda gʻoyat keng ilmiy meros qoldirdi. Bu davr sharqshunoslari va etnograflari — V. V. Bartold, N. P. Ostroumov, A. Divayev, L. A. Kun, S. E. Malov, Ya. L. Belyaev va boshqalar oʻz kuzatuvlari, ekspeditsiya kundaliklari, ilmiy maqolalari va etnografik tasniflari orqali xonliklardagi ijtimoiy

munosabatlar, xalq madaniyati, marosimlar tizimi, kasb-hunar an'analari, mahalliy boshqaruvning kundalik hayotga ta'siri va diniy-ma'naviy qadriyatlar haqida g'oyat boy ma'lumot to'pladilar. Ularning ishlari o'sha davr O'rta Osiyosining ijtimoiy qatlamlari, madaniy ko'rinishlari va turmush tarzi haqidagi eng ishonchli va tizimli manbalardan biri hisoblanadi [1].

ASOSIY QISM

Rus sharqshunoslarining ijtimoiy-madaniy kuzatuvlarida avvalo aholining etnik tarkibi va turmush tarzi markaziy o'rin egallaydi. O'zbek, tojik, qozoq, qoraqalpoq va turkman aholisining o'ziga xos madaniy xususiyatlari, joylashuvga qarab shakllangan turmush odatlari, iqtisodiy faoliyati va ijtimoiy mavqelari tafsilotli tarzda qayd etilgan. Masalan, Divayevning asarlarida qabila va urug' tuzilmalari, ularning ichki tartiblari, nikoh, meros, marosimlar tizimi, ayollar mavqei haqida boy etnografik tasvirlar mavjud. Bu ma'lumotlar keyingi tarixchilarga xonliklarning ichki ijtimoiy strukturalarini aniq lokalizatsiya qilish imkonini beradi.

O'sha davr rus etnograflarining O'rta Osiyo shaharlaridagi ijtimoiy hayotga doir kuzatuvlari ham beqiyos ahamiyatga ega. L. A. Kunning "Turkestanskiy albom"i nafaqat fotosuratlar to'plami, balki turmush manzaralari, kiyim-kechak, hunarmandchilik ustaxonalari, bozorlardagi savdo jarayoni, diniy-madaniy makonlar tasviri orqali shahar hayotining rang-barangligini ko'rsatib beradi. Ushbu vizual manbalarning qadri shundaki, ular yozma manbalarda qayd etilishi qiyin bo'lgan kundalik madaniy tafsilotlarni aniqlik bilan tiklash imkonini beradi. Ayniqsa, hunarmandlar mahallalari, guzarlar, bozor maydonlari va mahalla tizimining ichki hayoti Rossiya etnograflari tomonidan puxta qayd etilgan [2].

Rus sharqshunoslari O'rta Osiyoning diniy-ma'naviy hayotini ham chuqur o'rgangan. Ostroumov asarlarida islomiy ta'limotning xalq hayotidagi o'rni, mudarrislar va ulamolarning jamiyatdagi nufuzi, maktab-madrasalar tarmog'i, diniy marosimlarning ijtimoiy vazifalari keng tahlil qilingan. U, shuningdek, mahalla masjidlari, jamoat ibodatlari va diniy bayramlar orqali shakllangan

ijtimoiy integratsiya mexanizmlariga alohida urg'u bergan. Sharqshunoslar diniy-madaniy institutlarning siyosiy hokimiyatdan mustaqil, lekin jamiyatni tartibga soluvchi kuch sifatidagi rolini ham qayd etadilar.

Rus etnograflari e'tibor qaratgan muhim yo'nalishlardan yana biri — O'rta Osiyo xalqlarining og'zaki ijodi, xalq og'zaki ijodi namunalari, marosim folklori va afsonalar tizimidir. Malov va Belyaev tomonidan qayd etilgan dostonlar, qo'shiqlar, rivoyatlar, aytimlar orqali o'sha davrdagi madaniy qadriyatlar, jamiyatning ma'naviy olami, axloqiy me'yorlari va tarixiy xotira namoyon bo'ladi. Bu materiallar xonliklarning ijtimoiy-madaniy hayotini tushunishda eng muhim ko'makchi manbalardan biridir. Ular orqali xalq ongida hukmdorlar, qahramonlar, tarixi voqealar qanday aks etganini o'rganish mumkin [3].

Ijtimoiy qatlamlar tizimi ham rus sharqshunosligida alohida tadqiqot mavzusi bo'lgan. Xonliklardagi ruhoniylar, amaldorlar, savdogarlar, hunarmandlar, dehqonlar, ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi guruhlarining o'zaro munosabatlari, o'ziga xos huquqiy mavqei va iqtisodiy rolini tasvirlovchi materiallar juda boy. Ularning ijtimoiy mavqei ko'pincha diniy maqom, yerga egalik tizimi, soliq yuklamasi va kasb-hunar an'analari orqali belgilanganini sharqshunoslar aniq ko'rsatib beradilar. Bunday ma'lumotlar xonliklar davridagi ijtimoiy stratifikatsiya modelining zamonaviy rekonstruksiyasiga xizmat qiladi.

Rus etnografiya maktabining yana bir ustun jihati — turmush madaniyatining moddiy ko'rinishlarini puxta qayd etishi. Uy-joy qurilishi, uy-ro'zg'or buyumlari, kiyim-kechak turlari, an'anaviy ovqatlar, hunarmandchilik texnologiyalari, suv taqsimoti va qishloq xo'jaligi amaliyotlari haqidagi kuzatuvlar o'sha davr jamiyatining moddiy madaniyatini to'liq tiklash imkonini beradi. Bu tasvirlar bugungi antropologiya, etnologiya va madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda [4].

XULOSA VA MUNOZARA

Rus sharqshunoslari va etnograflari asarlarida O'rta Osiyo xonliklarining ijtimoiy-madaniy hayoti keng va batafsil tasvirlangan bo'lib, bu materiallar

mintaqaning tarixiy taraqqiyotini o'rganishda beqiyos manba ahamiyatiga ega. Ular tomonidan qayd etilgan ma'lumotlar o'sha davr jamiyatining etnik tarkibi, turmush madaniyati, marosimlari, diniy institutlari, iqtisodiy faoliyati va og'zaki ijodi haqida mukammal tasavvur beradi. Sharqshunoslik manbalari bugungi kunda ham xolislik mezonlari asosida qayta tahlil qilinayotgan bo'lsa-da, ular taqdim etgan daliliy material O'rta Osiyo xalqlarining madaniy merosini rekonstruksiya qilishda, ijtimoiy strukturalarni o'rganishda va tarixiy antropologiya yo'nalishlarida asosiy o'rinni egallaydi. Natijada, ushbu manbalar hozirgi tarixshunoslik jarayonida nafaqat ilmiy meros, balki yangi izlanishlar uchun mustahkam poydevor sifatida o'z qadrini saqlab qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бартольд В. В. Очерки истории Туркестана. – СПб.: Издательство Императорской Академии наук, 1898. – 312 с.
2. Остроумов Н. П. Сборник материалов для изучения быта туземцев Туркестанского края. – Ташкент: Типография Туркестанского округа, 1901. – 284 с.
3. Диваев А. Материалы по киргизскому (казахскому) народному творчеству. – Казань: Университетская типография, 1905. – 196 с.
4. Кун Л. А. Туркестанский альбом: Этнографический отдел. – Ташкент: Военная типография, 1871. – 450 с.